

تحلیل عوامل موثر بر تنوع بخشی اقتصادی در روستاهای مرزی غرب ایران (مطالعه موردی: شهرستان مریوان)

سیدهدای طب نیا (استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران)

tayebnia@gep.usb.ac.ir

رضا خسرویگی بزچلویی (دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران)

صص ۲۵ - ۱

چکیده

اهداف: هدف از این تحقیق، بررسی عوامل موثر بر متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در روستاهای مرزی است و روستاهای مرزی شهرستان مریوان به عنوان نمونه موردی انتخاب شده است.

روش: این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و روش انجام آن توصیفی-تحلیلی است. در این تحقیق جامعه آماری، روستاهای شهرستان مریوان می باشد. روستاهای واقع در فاصله ۱۰ کیلومتری از مرز بین المللی عراق با توجه تاثیرپذیری بالای آنها از مرز، به عنوان نمونه در نظر گرفته شد که بر اساس فرمول $n = 18$ ، روستا به عنوان روستاهای نمونه از طریق نمونه گیری طبقه بندی شده از میان آنها انتخاب شد. جهت تعیین تعداد خانوارهای نمونه از فرمول کوکران استفاده شد که براساس آن، ۳۳۴ پرسشنامه در میان خانوارهای روستاهای نمونه توزیع شد. به منظور بررسی و تجزیه و تحلیل اطلاعات، از نمودارهای توصیفی و آزمون های تی استیودنت، فریدمن استفاده شده است.

یافته ها/ نتایج: عوامل موثر در متنوع سازی فعالیت های اقتصادی، در چهار دسته اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیت مرزی طبقه بندی شد. میانگین رتبه برای عوامل فوق به ترتیب برابر با ۲/۱۱، ۲/۰۷، ۳/۰۳ و ۲/۷۹ بدست آمد.

نتیجه گیری: عوامل اجتماعی، اقتصادی، توانهای محیطی و موقعیت مرزی در متنوع سازی فعالیت های اقتصادی منطقه تاثیر داشته که از بین آنها، توان های محیطی و

موقعیت مرزی بیش از سایر عوامل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه نقش دارند.

کلیدواژه‌ها: توسعه پایدار روستایی، اقتصاد روستایی، تنوع بخشی، مرز، مریوان.

۱. مقدمه

در رویکرد معیشت پایدار، بر متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی روستاها بسیار تاکید می‌شود (Chandima, 2010:2 DFID, 2008:2). تنوع بخشیدن به معیشت روستاییان به عنوان فرایندی تعریف شده است که خانوار روستایی دارای گزینه‌های مختلفی از فعالیت‌های اقتصادی و درآمدی، جهت بهبود کیفیت زندگی هستند. متنوع بودن فعالیت‌های اقتصادی روستا با رفع مانع اصلی توسعه روستایی یعنی فقر، منجر به پایداری نظام روستایی می‌شود چراکه انعطاف پذیری و تاب آوری بیشتری روستاییان را در مواجهه با روندهای ناگهانی و فشارهای اقتصادی، اجتماعی و طبیعی به همراه دارد. به طور کلی تنوع بخشیدن به اقتصاد روستایی، زمینه‌ها و امکان‌های بیشتری را جهت تغییر شرایط ناپایدار و در حال زوال با شرایط پایدار و افزایش فرصت‌ها فراهم می‌آورد (Ellis, 1999:4). تنوع بخشیدن به اقتصاد روستاها در واقع حرکت در مسیر اصل اساسی رویکرد توسعه انسانی است چراکه به افزایش و آزادی قدرت انتخاب روستاییان و توانمندی آنها ختم می‌گردد (Morse, 2013:24). بینگتن (۲۰۱۰) معتقد است که دلیل اصلی اینکه وضعیت معیشتی روستاییان در سطح نازلی است، عدم توانایی آنها در دفاع و حفظ دارایی‌هایشان در برابر بحران‌ها است و این امر مستلزم تدارک و ایجاد منابع جدید امرار معاش است (Krug, 2013:6). متنوع‌سازی اقتصاد روستایی و منافع حاصل از آن، زمینه‌ساز جلب مشارکت و مسئولیت پذیری مردم محلی در ارتباط با حفاظت از محیط زیست و مشارکت‌های سیاسی، اجتماعی در کوتاه مدت و بلندمدت می‌گردد و بدین ترتیب در کنار رفع فقر اقتصادی، فقر فرهنگی هم از بین می‌رود (Warren, 2002:2). (به نقل از محمدی و شهبازی، ۱۳۹۹: ۱۴۸) گرچه پیشینه سیاست‌های متنوع‌سازی اقتصاد روستایی به لحاظ اسنادی به برنامه ششم قبل از انقلاب بر می‌گردد، لیکن آثار سیاست‌های مذکور را می‌توان در برنامه‌های اول و دوم پس از انقلاب

ردیابی نمود، به نحوی که افزایش نسبی درآمد روستاییان با توجه به متنوع سازی اقتصادی در مناطق روستایی با تاکید بر توسعه بخش های غیرکشاورزی را یکی از برنامه های مهم خود قرار داده است (کریم زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۰). روستاهای کشور به علت اتکای شدید بر کشاورزی و درآمدهای حاصل از آن و نداشتن منابع اشتغالی و درآمدی غیر از کشاورزی، دارای اقتصاد ضعیف و آسیب پذیری هستند. بخش کشاورزی به علت محدودیت و غیرقابلا افزایش بودن مقدار زمین ها، امکان افزایش درآمدی چندانی ندارد و لذا جستجو جهت پیدا کردن منابع درآمدی دیگر با توجه به توان ها و موانع هر منطقه از کشور، جهت تنوع بخشیاقتصادی به اقتصاد روستایی برای افزایش توان نگه داشت جمعیت روستا و به عبارتی پایداری جمعیت روستایی، ضروری به نظر می رسد (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۳، ۸۸).

یکی از مناطق مرزی کشور که از دیرباز با محرومیت های زیادی روبرو بوده است، شهرستان مریوان است. به علت مرزی بودن این شهرستان، روستاهای مرزی آن تاکنون تاثیرات مختلفی را از مرز پذیرفته اند. این تاثیرات در انواع مختلفی (اقتصادی، سیاسی و...) بوده است. در این مناطق به علت رشد جمعیت و افزایش روزمره نیروی جوان روستایی، روز به روز بر میزان بیکاران روستایی افزوده شده و از طرف دیگر به علت افزایش بار تکفل، میزان درآمدهای روستاییان محدوده مورد نظر، در فعالیت ها، بسیار پایین است. لذا روستاییان قرار گرفته در این محدوده، از موقعیت سکونتگاه های خود براساس وضعیت و مشکلات موجود، استفاده عقلایی کرده و به فعالیت در قاچاق پرداخته اند. تنها سیاست دولت نیز در این میان، صرفاً انسداد فیزیکی مرز و ایجاد تهدیدات مختلف مالی و جانی برای این روستاییان فقیر و عدم داشتن شغل و درآمد کافی، بوده است. لذا جستجو برای یافتن راهکارهای جایگزین برای اشتغال و درآمد روستاییان این محدوده در جهت پایداری جمعیت و نگه داشت جمعیت باقی مانده، بشدت ضروری به نظر می رسد. در این راستا رویکرد متنوع سازی فعالیت های اقتصاد روستایی به عنوان راهکاری مفید که بسیاری از سازمان های بین المللی از جمله بانک جهانی و اغلب نظریه پردازان توسعه در راستای کاهش اثرات این ساختار و در چارچوب الگوی توسعه پایدار بر آن تاکید دارند، در جهت جایگزینی با فعالیت قاچاق کالا که بشدت کاهش یافته و نیز فعال نمودن دیگر بخش های اقتصادی در روستاهای

این منطقه پیشنهاد می‌شود. این رویکرد یکی از مهمترین استراتژی‌های ارائه شده در جهت کاهش اثرات منفی ناشی از ناپایداری در ابعاد مختلف محیطی، اقتصادی و اجتماعی بر فضاهای روستایی و در چارچوب الگوی توسعه پایدار است. با توجه به تاثیرات منفی قاچاق بر اقتصاد روستاهای مرزی این شهرستان و نیز بر کل کشور و نیز با توجه به عدم تنوع در فعالیت‌های اقتصادی ساکنان روستایی این شهرستان، در جهت کاهش قاچاق و ارائه جایگزینی برای آن و در کنار آن، برای افزایش درآمد و اشتغال ساکنین روستایی این منطقه، راهبرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی جهت رفع یا تعدیل این مشکلات ارائه شده است. لذا هدف این تحقیق، شناسایی و تحلیل مهمترین عوامل موثر در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان است.

۲. پیشینه تحقیق

بررسی‌ها حاکی از این است که بیشتر پروژه‌ها و فعالیت‌های بانک جهانی که در راستای متنوع‌سازی در کشورهای جهان سوم انجام داده است، در جهت متنوع‌سازی درآمد‌های غیرزراعی بوده است. چرا که فعالیت‌های زراعی به علت محدودیت گسترش و نیز آسیب‌پذیری محیط طبیعی در صورت فشار به آن و عدم تطابق چنین شرایطی با اصول توسعه پایدار، توان زیادی در جهت متنوع‌سازی ندارند.

امینی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود با عنوان "ارزیابی تأثیر موقعیت مرزی بر پایداری توسعه در نواحی روستایی مورد مطالعه: مناطق روستایی بخش مرزی بَم پشت از توابع شهرستان سراوان" به این نتیجه رسیدند که سطح توسعه یافتگی ۸۴ درصد از روستاهای مورد مطالعه متوسط و کمتر بوده و اقتصاد مرزی با وجود نقش پررنگی که در معیشت خانوارهای جامعه مورد مطالعه داشته، تأثیری در توسعه روستاها نداشته است. به علاوه، انجام فعالیت‌های اقتصادی مرزی رابطه معنی‌دار معکوسی با امنیت مبادله و دسترس‌پذیری داشته است. نجفی‌کانی (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان "چالش‌ها و تنگناهای توسعه اقتصادی در نواحی روستایی مورد: روستاهای بخش داشلی برون شهرستان گنبدکاووس" نقاط ضعف و چالش‌های توسعه اقتصادی روستاهای مرزی منطقه مورد مطالعه را در چهار دسته (عامل) طبقه‌بندی کرده

است. مهم‌ترین چالش توسعه اقتصادی روستاهای مرزیرا به ترتیب چالش‌های زیست‌محیطی، نهادی، اجتماعی و زیرساختی تحلیل کرده که مجموعاً ۸۴/۳۵ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. بهار و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله خود با عنوان نقش متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی در توسعه پایدار روستایی نمونه موردی: روستای خانقاه مهاباد، به این نتیجه رسیده اند که با وجود فضاهای تجاری و تنوع آنها در روستای خانقاه، می توان در اقتصاد روستایی تنوع ایجاد کرده و به کلیدی برای پایدار روستای خانقاه تبدیل گردد. تقدیسی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان ارزیابی رویکرد متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در دستیابی به توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان دره شهر، به این نتیجه رسیدند که متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در نواحی روستایی می تواند پایداری سکونتگاه ها و در نتیجه توسعه پایدار روستایی را تقویت کند. توکلی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود با عنوان "تحلیل عوامل موثر بر معیشت روستایی (بررسی موردی: روستاهای شهرستان سردشت)"، نشان دادند که بین عوامل جغرافیایی همانند شیب زمین، دسترسی سطح آموزشی، نزدیکی به نوار مرزی و الگوی معیشت روستایان مرزی منطقه رابطه معناداری وجود دارد که الگوی معیشتی خاص را برای روستاهای منطقه ایجاد کرده است. فعالیت بازارچه های مرزی هم چنین باعث ایجاد اشتغال مستقیم و غیرمستقیم (حمل و نقل بار و مسافر، عملیات بارگیری و ...) مرز نشینان گردیده که سهم اشتغال غیرمستقیم به مراتب بیشتر از اشتغال مستقیم می باشد. کریم زاده و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله ای با عنوان نقش تنوع بخشی به فعالیت ها در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان مرحمت آباد میانی، شهرستان میاندوآب). به این نتیجه رسیده اند که تنوع بخشی به فعالیت های اقتصادی موجب افزایش فرصت های شغلی، زمینه های اشتغال، انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و افزایش سرمایه گذاری و کاهش مهاجرت های روستایی گردیده است. سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله ای با عنوان سنجش سطح دارایی های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد) نتیجه گرفتند که سهم دارایی های اجتماعی در مقایسه با سایر دارایی ها در بین روستاهای مورد مطالعه بیشتر است. دارایی های انسانی نیز در رتبه آخر قرار گرفته تا نشانی بر مهاجرت نیروی فعال انسانی روستا باشد. مهمترین پیشنهاد پژوهش نیز، متنوع سازی اقتصاد روستاهایی است که دارای سطح دارایی های اندک بوده و همچنین تلاش در زمینه بکارگیری این

دارایی‌ها و حفظ آنها می‌باشد. کریمی و دهکردی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان بهره‌برداری از مراتع و لزوم متنوع‌سازی معیشت روستایی (مطالعه موردی: شهرستان ماهنشان) به این نتیجه رسیده‌اند که باغداری، زنبورداری، پرورش زنبور عسل و آبی‌پروری از طریق آموزش و ترویج روستاییان، راهکارهای جایگزین و یا مکمل فعالیت‌های دامپروری برای ارتقای سطح دارایی‌ها و معیشت روستاییان منطقه مورد مطالعه می‌باشد و رهیافت این امر نیز، کاهش فشار بر منابع طبیعی و جلوگیری از هدر رفت سرمایه‌های معیشتی و طبیعی است. شهرکی و شریف زاده (۱۳۹۳) در پژوهشی به ارزیابی جایگاه آبی‌پروری در معیشت پایدار روستاییان شهرستان زاهدان پرداختند نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد که کشاورزی چندکارکردی و متنوع مبتنی بر آبی‌پروری، موجب پایداری و افزایش دارایی‌های اجتماعی، انسانی و مادی معیشتی کشاورزان آبی‌پرور در مقایسه با سایر کشاورزان شده است و در واقع تنوع بخشیدن به فعالیت‌های کشاورزی، بهبود سطح معیشت روستاییان را به دنبال داشته است.

پیراس و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهش خود با عنوان "خرده مالکان پس از شوروی بین کارآفرین‌پرور کشاورزی و تنوع بخشی. راهبردهای معیشتی در روستاهای مولداوی" به این نتیجه رسیدند که دو دسته دهقانان و کشاورزان کارآفرین در دو دهه اخیر تمایل به تنوع بخشی به فعالیت-هایشان در خارج از مزرعه دارند (دهقانان) و کشاورزی را به یک تجارت تمام وقت مناسب تبدیل کرده‌اند (کشاورزان کارآفرین). مومن (۲۰۲۰) و همکاران در مقاله خود با عنوان "عوامل تعیین کننده تنوع بخشی به درآمد در روستاهای مستعد سیلپاکستان" به این نتیجه رسیدند که خانوارهایی که تعداد اعضای نسبتاً بالاتری از درآمد دارند و آنهایی که تحت سرپرستی اعضای مرد یا تحصیل کرده قرار دارند، به احتمال زیاد دارای درآمد متنوع‌تری هستند. همچنین در خانواده‌هایی که تحت سرپرستی اعضای پسر تحصیل کرده و اعضای مسن تحصیل کرده قرار دارند، تنوع بیشتری نسبت به خانواده‌های تحصیل نکرده وجود دارد. آیام و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش خود با عنوان "متنوع‌سازی درآمدی در فعالیت‌های غیرزراعی روستایی: پیامدهای آن بر رفاه کشاورزان خرده مالک و بکارگیری فناوری‌های کشاورزی در غنا" به این نتیجه رسیدند که تنوع درآمد در مزرعه، احتمال بکارگیری فناوری - Zai (فناوری کشاورزی) را افزایش می‌دهد و به سود قابل توجه رفاه خانگی کمک می‌کند. بنابراین آنها پیشنهاد می‌کنند که فعالیت‌های خدمات ترویج کشاورزی و سازمان‌های مستقر در

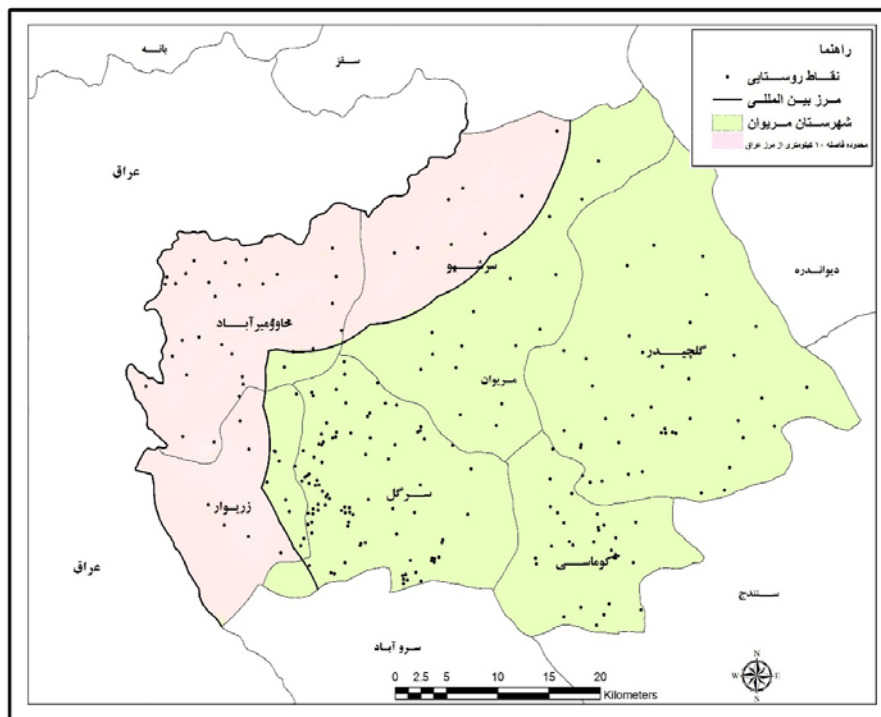
کشاورزی (FBO) افزایشیابد. زیرا آنها باعث تنوع درآمد غیرکشاورزی می شوند، در نتیجه سرمایه-گذاری در فن آوری های افزایش بهره‌وری (Zai) و رفاه خانوارها افزایش مییابد. نگوین (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان تجزیه و تحلیل اقتصاد متنوع سازی محصولات در روستاهای ویتنام با استفاده از یک تابع فاصله ورودی، به این نتیجه رسید که بازده کمی افزایش یافته در مقیاس در تولید محصولات متعدد ویتنام مشهود است. علاوه بر این، افزایش تولید برنج باعث کاهش استفاده کم از نهاده‌ها برای تولید سایر محصولات می شود. مکمل خروجی قابل توجهی بین تولید برنج و سایر محصولات یافت می شود. (تاثیر تنوع در کشت). دمورگر و همکاران (۲۰۱۰) در تحقیقی با عنوان "تصمیمات خانوارهای روستایی در راستای تنوع بخشی درآمدی: شواهدی از یک شهرستان در شمال چین"، دسترسی به زمین، سرمایه، جنسیت، سن، را از عوامل اصلی تصمیم گیری ساکنان روستایی را برای متنوع سازی درآمدهایشان در این منطقه می دانند.

۳. روش شناسی تحقیق

۳.۱. روش تحقیق

این تحقیق براساس هدف، از نوع تحقیقات کاربردی و روش انجام آن توصیفی - تحلیلی است. هدف از این تحقیق، شناسایی و تحلیل مهمترین عوامل موثر در تنوع فعالیت های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان است. جامعه آماری این تحقیق، روستاهای شهرستان مریوان می باشد که با توجه به بررسی های میدانی در منطقه مورد مطالعه و مراجعه به مرزهای کشور عراق و نیز مطالعات قبلی نگارنده مبنی بر میزان تاثیرات مرز و تاثیرات قاچاق بر روستاهای شهرستان مریوان و همچنین با توجه به یکدست نبودن دهستان های شهرستان مریوان از نظر رابطه با مرز و یکسان نبودن تاثیرپذیری آنها از مرز، مشخص شد که میزان این تاثیرات در روستاهای قرار گرفته در فاصله ۱۰ کیلومتری مرز عراق، چشمگیر بوده و به نوعی از این فاصله به بعد با توجه به افزایش فاصله و کاهش دسترسی روستاییان به مرز، تاثیرات مرز بسیار کم می شود. لذا از میان روستاهای شهرستان، روستاهای واقع شده در فاصله ۱۰ کیلومتری از مرز بین المللی عراق، به عنوان نمونه در نظر گرفته شد. این محدوده

دارای ۷۰ روستای مسکونی و جمعیت آن نیز ۵۶۳۹ خانوار و ۲۶۵۵۱ نفر است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). شکل شماره ۱، نمایانگر موقعیت روستاهای قرار گرفته در فاصله ۱۰ کیلومتری از مرز می باشد.

شکل ۲. نقشه موقعیت روستاهای قرار گرفته در فاصله ۱۰ کیلومتری از مرز عراق در شهرستان مریوان (ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۹)

تعداد روستاهای قرار گرفته در فاصله ۱۰ کیلومتری از مرز بین المللی عراق، شامل ۴۶ روستای مسکونی است. جمعیت کل این روستاها، ۳۵۴۵ خانوار و ۱۶۷۲۱ نفر می باشد. پس از مشخص کردن روستاهای قرار گرفته در فاصله ۱۰ کیلومتری از مرز (۴۶ روستا)، اقدام به شروع نمونه گیری از میان این روستاها می شود. با توجه به محاسبات در فرمول n_0 ، و با ضریب دقت ۰/۱۸ از بین ۴۶ روستا، ۱۸ روستا به عنوان نمونه انتخاب شدند.

$$n = \frac{n^{\circ}}{1 + \frac{n^{\circ}}{N}} \quad (1)$$

با مشخص شدن حجم نمونه اقدام به انتخاب ۱۸ روستای نمونه از جامعه کل (۴۶ آبادی) شد. پس از تعیین حجم نمونه، آبادی‌های نمونه به طور تصادفی و با روش قرعه کشی انتخاب شدند. جهت روایی پرسشنامه‌ها از نظرات کارشناسان مرتبط استفاده شد و با توجه به نظرات آنها، اصلاحات لازم در پرسشنامه‌ها صورت گرفت. همچنین جهت پایایی پرسشنامه، ابتدا ۳۵ پرسشنامه‌ها به صورت پیش‌آزمون میان نمونه‌ها در روستاهای مورد مطالعه توزیع و تکمیل شد. در نهایت پس از انجام اصلاحات لازم، عدد ۰,۷۶ برای آزمون آلفای کرونباخ بدست آمد. براساس فرمول کوکران تعداد نمونه‌ها، ۳۱۲ بدست آمد. بر این اساس ابتدا تعداد خانوارهای هر روستا مشخص و سپس تعداد نمونه‌ها را بین هر یک از روستاهای نمونه با توجه به تعداد خانوار آنها توزیع شد. البته در روستاهایی که تعداد نمونه‌ها بسیار کمتر بود، جهت افزایش میزان اطمینان و دقت تحقیق، تعداد نمونه‌ها به ۳۳۴ خانوار افزایش داده شد. در نهایت برای تمام روستاهای نمونه، تعداد نمونه‌ها محاسبه و در جدول ۱ ارائه شده است. به منظور بررسی و تجزیه و تحلیل اطلاعات، از آزمون‌ها تی استیوننت، فریدمن و از نرم افزار SPSS و Excel، در راستای پاسخگویی به سوال تحقیق، استفاده شده است.

جدول ۲. روستاهای نمونه، تعداد نمونه‌ها از هر روستا و نمونه کل (منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶)

ردیف	روستا	تعداد خانوار و درصد	تعداد نمونه	نمونه اصلاح شده
۱	قامیشله	۴۳ (۲,۷ درصد)	۸	۱۰
۲	محمده	۴۲ (۲,۶ درصد)	۸	۱۰
۳	بناوچله	۴۳ (۲,۷ درصد)	۸	۱۰
۴	میرآباد	۶۰ (۳,۷ درصد)	۱۱	۱۱
۵	کانی سفید	۵۳ (۳,۴ درصد)	۱۱	۱۱
۶	گوپله	۴۱ (۲,۵ درصد)	۸	۱۰
۷	هانه شینخان	۲۲ (۱,۴ درصد)	۷	۱۰
۸	خاور	۸۲ (۵,۱ درصد)	۱۶	۱۶
۹	خانم کن	۴۲ (۲,۶ درصد)	۸	۱۰
۱۰	بایوه	۳۷ (۲,۴ درصد)	۸	۱۰
۱۱	دره وران	۷۰ (۴,۳ درصد)	۱۳	۱۳
۱۲	برده رشه	۱۹۸ (۱۲,۴ درصد)	۳۸	۳۸
۱۳	بیلو	۱۲۰ (۷,۵ درصد)	۲۳	۲۳

ردیف	روستا	تعداد خانوار و درصد	تعداد نمونه	نمونه اصلاح شده
۱۴	احمدآباد	۸ (۰,۵ درصد)	۱,۵	۵
۱۵	خانم شیخان	۷ (۰,۵ درصد)	۱,۵	۵
۱۶	سیانو	۱۶۱ (۱۰ درصد)	۳۱	۳۱
۱۷	ساوچی	۲۷۳ (۱۷ درصد)	۵۳	۵۳
۱۸	سردوش	۳۰۰ (۱۸,۷ درصد)	۵۸	۵۸
جمع	۱۸ روستا	۱۶۰۲	۳۱۲	۳۳۴

۴. مبانی نظری تحقیق

رویکرد متنوع سازی یکی از رویکردهای توسعه پایدار روستایی است که یکی از مهمترین استراتژیهای ارائه شده در جهت کاهش اثرات منفی ناشی از ناپایداری در ابعاد مختلف محیطی، اقتصادی و اجتماعی بر فضاهاى روستایی و در چارچوب الگوی توسعه پایدار است. در این نظریه برای پایدارسازی اقتصاد روستایی و توسعه پایدار، وجود تنوع، یکپارچگی و زیرساخت‌ها را تسهیل خواهد نمود (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۳، ۹۳).

تأثیرات متنوع سازی فعالیتهای اقتصاد روستایی در دستیابی به توسعه پایدار در سه بعد زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی است. در بعد زیست محیطی معمولاً گفته می شود که افراد فقیر، مهمترین علت تخریب زیست محیطی هستند. زیرا این افراد در موقعیت استفاده از منابع طبیعی به شکل پایدار نیستند. زیرا عوامل اجتماعی، اقتصادی و دموگرافی در این نواحی، فقرا را به سمت منابع محیط زیستی سوق می دهد که موجب تخریب بیشتر می شود (Madulu, 2003, 112). عقیده بر این است که فقر روستایی روستایی موجب تخریب محیط زیست از سوی فقرا می شود و تخریب محیط نیز مجدداً منجر به آسیب پذیری بیشتر فقرای روستایی و فقیرتر شدن آنان خواهد شد. زیرا اکوسیستم های تخریب شده و کیفیت های ضعیف منابع طبیعی، مانع اجرای استراتژی های معیشتی ارزشمند می شوند (Hengsdijk, 2007). لذا تخریب محیط زیست ممکن است منجر به تشدید فقر شود که دور باطل فقر با فرایند تله فقر را تکمیل می کند و فقرا به عنوان افرادی که دارای افق های زمانی کوتاهی هستند، منافع آتی ناشی از حفاظت را فدای ضرورت معیشت و اجتناب خود از

گرسنگی در زمان حال خواهند نمود (فروزانی و کشاورز، ۱۳۸۸، ۵). برایت و همکارانش سوابق این استراتژی را برای کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه بررسی نموده و با اشاره به اینکه خانوارهای روستایی در کشورهای توسعه یافته، ۳۵-۳۰ درصد کل درآمد خود را از منابع خارج از مزرعه تامین می کنند، رابطه مثبتی میان تنوع فعالیت ها با سطوح بالاتر درآمد خانوارهای روستایی، بهره وری بالاتر در فعالیت های کشاورزی، درآمد، سطح آموزش، کیفیت دسترسی به زیرساختها و خدمات، خدمات سازمانی، فرصت های ایجاد شده توسط سیاست های محلی، منطقه ای و ملی و دسترسی به اعتبارات و خدمات مالی یافته اند (Bright et al, 2000).

فعالیت های متنوع میتواند پایداری فرایند توسعه در مناطق روستایی را از طرق مختلفی تحت تاثیر قرار دهند؛ اول آنکه این فعالیتها، تقاضا برای زمین کشاورزی و فشار بر روی زمین را در مناطق فقیر کاهش میدهند. در نتیجه چنین فعالیت هایی میتواند درگسستن چرخه معیوب فقر، بهره برداری بیش از حد از زمین، تخریب اکولوژیکی نقش موثری داشته باشند. دوم آنکه درآمدهای حاصل از این بخشها میتواند به طور چشمگیری درآمد کل خانوار روستایی را افزایش دهند و به تبع آن ظرفیت سرمایه گذاری در فعالیتهای کشاورزی را بالا ببرند. همچنین این گونه درآمدها موجب تعدیل بی ثباتی درآمدی روستاییان میشود و به آنها توانایی اقتباس برخی تکنولوژیهای کشاورزی مفید، توام با ریسک را میدهد. سوم آنکه این گونه درآمدها اغلب یک منبع برای پس انداز است که نقش مهمی را در امنیت غذایی ایفا میکند. خانوارهای روستایی که به درآمدشان از طریق شرکت در فعالیتهای غیر کشاورزی تنوع میبخشند، معمولاً توانایی بیشتری برای غلبه بر شوکهای منفی پیدا میکنند (ازکیاوایمانی، ۱۳۸۷؛ ۳۶۷). (به نقل از یاسوری و جوان، ۱۳۹۴، ۲۳ و ۲۴). با این توضیحات می توان گفت که رویکرد متنوع سازی با تنوع بخشی به اقتصاد روستایی در نواحی مرزی، ضمن به بالفعل رساندن قابلیت ها و توان های این مناطق، موجب افزایش درآمد، اشتغال، حفظ محیط زیست، تقویت تاب آوری اجتماعی و در نهایت توسعه پایدار روستایی در نواحی روستایی مرزی خواهد شد. لذا در این تحقیق، رویکرد متنوع سازی به عنوان رویکرد پیشنهادی برای نواحی روستایی مرزی مطرح شده است.

۵. یافته‌های تحقیق

۵.۱. ویژگی های پاسخگویان

از میان ۳۳۴ پاسخگو، ۳۱۷ نفر مرد و ۱۷ نفر نیز زن هستند. لذا بیشتر پاسخ دهندگان، (۹۴/۹ درصد) مرد هستند. همچنین کمترین سن پاسخ دهندگان برابر با ۱۹ سال و بیشترین آن برابر با ۸۳ سال و متوسط سن پاسخ دهندگان برابر با ۴۱/۱۱ سال می باشد. سطح سواد بیشتر پاسخ دهندگان (۳۶/۸ درصد) مقطع راهنمایی می باشد و کمترین میزان را تحصیلات دانشگاهی با ۰,۳ درصد تشکیل می هد. همچنین عدم تنوع در اشتغال و اقتصاد ساکنان این منطقه با توجه به جدول شماره ۳، کاملاً مشهود است.

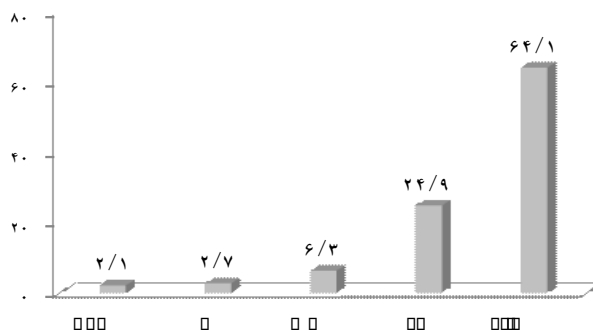
جدول ۳. تعداد و درصد پاسخ دهندگان به تفکیک شغل

شغل	فراوانی	درصدفراوانی
کشاورزی	۲۷۴	۰/۸۲
خدماتی	۴۴	۱۳/۲
قاچاق	۱۵	۴/۵
بیکار	۱	۰/۳
مجموع	۳۳۴	۰/۱۰۰

۵.۲. میزان وابستگی به فعالیت های تجاری غیررسمی (قاچاق)

با توجه به فاصله نزدیک روستاهای نمونه از مرز بین المللی و کردستان عراق، قاچاق کالا از زمان های گذشته تاکنون به اشکال و روش های مختلف، در این منطقه رواج داشته است و موجب بروز تاثیرات مختلفی بر زندگی و معیشت ساکنان آن شده است. یکی از مهمترین تاثیرات قاچاق بر زندگی این مردم، افزایش درآمد، ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری و نیز وابستگی آنان به این فعالیت بوده است. هم اکنون که مرز بسته شده است، موجب کاهش شدید قاچاق کالا و به تبع آن، ایجاد تاثیرات مختلفی بر زندگی آنها شده است. پاسخگویان در مورد میزان وابستگی به قاچاق در زمانی که مرز بسته نشده بود و این فعالیت رواج داشت، نظرات مختلفی را ابراز نموده اند که در شکل شماره ۳ آمده است. بیشتر پاسخگویان (۶۴/۱ درصد) در گذشته، زمانی که مرز بسته نبود، میزان خیلی زیادی از درآمدشان وابسته به فعالیت

قاچاق کالا بوده است و این نشان‌دهنده تاثیرات مهم این فعالیت بر زندگی و معیشت آنان در گذشته بوده که امروز به علت انسداد مرز و بدون ارائه جایگزین، به شدت مورد تهدید قرار گرفته است. لذا لزوم متنوع سازی فعالیت های آنان جهت جایگزینی با این فعالیت و افزایش اشتغال و درآمد آنان به شدت ضرورت دارد.

شکل ۴. میزان وابستگی به فعالیت های تجاری غیررسمی (قاچاق) در زمانی که مرز بسته نبود

۳.۵. عوامل موثر در متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در روستاها

عوامل موثر در متنوع سازی فعالیت های اقتصادی منطقه با توجه به مطالعات اکتشافی در منطقه، نظر کارشناسان و مردم محلی و شاخص های تحقیق در چهار دسته اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیت مرزی طبقه بندی شد که در نهایت برای روستاها، یک طبقه بندی از نظر میزان توانهای تنوع بخشی در روستاهای نمونه براساس نظرات پاسخگویان ارائه شد. میانگین هر یک از عوامل فوق به تفکیک روستا و نیز به طور کل آمده است که در جدول شماره ۴ آمده است.

جدول ۴. میانگین عوامل موثر در متنوع سازی به تفکیک هر یک از عوامل در روستاها و در کل

عوامل				روستاها
اجتماعی	اقتصادی	موقعیت مرزی	طبیعی	
۳,۳۶	۳,۸۱	۴,۳۹	۳,۹۴	برده رشه
۲,۹۳	۳,۶	۴	۳,۲۵	محمدده
۳,۳۱	۳,۳۱	۴,۰۶	۳,۶	خاو

عوامل				روستاها
اجتماعی	اقتصادی	موقعیت مرزی	طبیعی	
۳,۳۸	۳,۶	۳,۸	۳,۲۲	هانه شیخان
۳,۲	۳,۱۲	۴,۱۸	۳,۴۳	میرآباد
۳,۶۸	۳,۶۳	۳,۶	۳,۹۵	بناوچله
۳,۵۳	۳,۶۷	۳,۸	۳,۵	خانم کن
۳,۴۶	۳,۶۹	۳,۵۴	۳,۷۱	دره وران
۳,۳۳	۳,۷	۳,۹۶	۳,۶۴	بیلو
۳,۶۸	۳,۶۲	۳,۸۷	۳,۸۴	ساوجی
۳,۸	۳,۵۵	۳,۹۱	۳,۹۲	کانی سفید
۳,۷۵	۳,۶۶	۳,۹۵	۳,۸۸	سردوش
۳,۸۸	۳	۵	۴,۲۱	بایوه
۳,۵۵	۳,۴	۴,۸	۴,۳۴	خانم شیخان
۳,۸۴	۳,۲۷	۴,۸۱	۳,۸۸	سیاناو
۳,۵۵	۳,۴	۴,۸	۴,۳۲	احمدآباد
۳,۶۵	۳,۵۳	۳,۶	۳,۹	گویله
۳,۵۳	۳,۶	۳,۶	۳,۶۷	قامیشه
۳,۵۲	۳,۵۱	۴,۰۹	۳,۷۹	میانگین مجموع

براساس جدول ۴، روستاها با توجه به توان هایشان در زمینه های مختلف، میانگین های مختلفی را در عوامل موثر در متنوع سازی فعالیت های اقتصادی کسب کرده اند. مثلاً در عامل موقعیت مرزی، روستاهایی میانگین های بالاتر را به خود اختصاص داده اند (مانند روستای بایوه، خانم شیخان و سیاناو)، که در فاصله نزدیکتری از مرز قرار دارند و عکس این موضوع در روستاهای با فاصله بیشتر از مرز، صادق است. همچنین با توجه به مرزی بودن کلیه روستاهای مورد نظر، مشاهده می شود که میانگین هیچکدام از ۳,۵ پایینتر نیست که این موضوع، درجه اهمیت این عامل را نشان می دهد. همچنین با توجه به یکدست بودن روستاها از نظر طبیعی، مشاهده می شود میانگین هیچکدام از روستاها (به جز یک روستا)، در عوامل طبیعی کمتر از ۳,۵ نبوده و مشابه هم می باشند که این نیز تایید اهمیت بالای این عوامل در متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه است. عوامل اجتماعی و

اقتصادی در رتبه های بعدی میزان تاثیر در متنوع سازی فعالیت های اقتصادی این روستاها، قرار می گیرند. به علاوه، میانگین کلی در عوامل طبیعی ۳,۷۹، در موقعیت مرزی ۴,۰۹، در عوامل اقتصادی ۳,۵۱ و عوامل اجتماعی ۳,۵۲ است. بر این اساس، به ترتیب عامل موقعیت مرزی و عوامل طبیعی بیشترین میانگین را دارد که نشان دهنده بالا بودن توان های منطقه بویژه در دو عامل ذکر شده نسبت به دیگر عوامل است.

در ادامه به بررسی این موضوع پرداخته می شود که عوامل موجود (توان های محیطی، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی)، در جهت متنوع سازی فعالیت های اقتصادی به چه میزان موثرند. برای این کار شاخص میانگین برای عوامل بیان شده محاسبه می گردد و در مرحله اول با میانه نظری ۳ مقایسه می شود و هدف از انجام این کار این است که مشخص شود نمره کدام امکانات از متوسط بیشتر است و در مرحله دوم شاخص میانگین محاسبه شده با میانه نظری ۴ مقایسه می گردد تا مشخص شود نمره کدام عوامل بیشتر است. با انجام این روند شاخص های برتر شناسایی می شوند که در هر یک از گروه های مربوط به خود شامل توان های محیطی، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی، قرار می گیرند. برای این منظور از آزمون تی استیودنت استفاده می شود که در آن به مقایسه میانگین با عدد ثابت پرداخته می شود. فرضیه آزمون به صورت زیر می باشد.

$$H_0: \mu = 3$$

$$H_1: \mu > 3$$

که در آن، میانگین امکانات موجود در روستا می باشد.

بنابراین در صورتی که فرضیه صفر (H_0) رد شود، به این مفهوم است که توان های مطرح شده در روستا جهت متنوع سازی فعالیت های اقتصادی تاثیری متوسط به بالا دارد. لازم به ذکر است در صورتی فرضیه صفر رد می شود که همزمان دو شرط زیر برقرار باشد:

$$\frac{sig}{2} < 0.05 \quad \& \quad t > 0$$

(۳)

نتایج آزمون تی استویدنت برای امکانات متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در جدول شماره ۵، نشان داده شده است.

جدول ۵. نتایج آزمون تی استویدنت برای توان‌های (قابلیت‌ها) تنوع بخشی فعالیت‌های اقتصادی

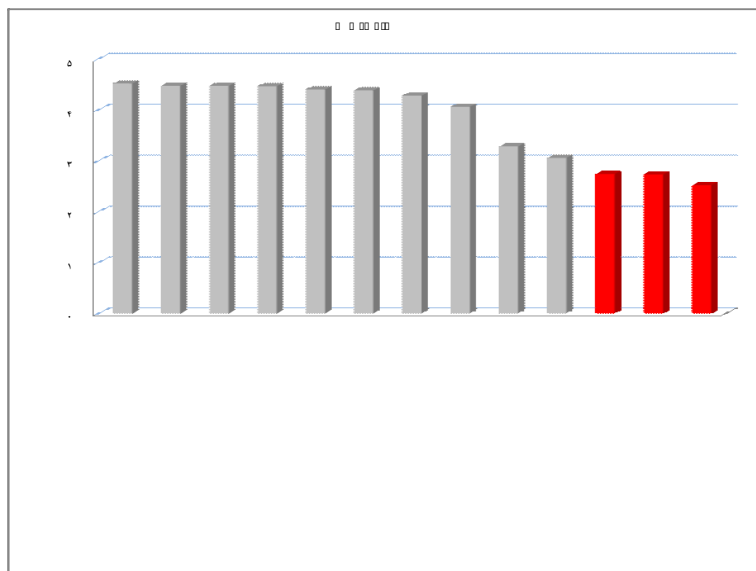
عوامل	توان (قابلیت)	میانگین	انحراف استاندارد	سطح معنی داری (Sig)	آماره t
طبیعی	طبیعت بکر و زیبا	۴/۴۶	۰/۶۶	۰/۰۰۰	۴۰/۵
	آب و هوای مناسب	۴/۴۷	۰/۶۳	۰/۰۰۰	۴۲/۸
	دارا بودن محیطی آرام و سالم	۴/۴۰	۰/۷۲	۰/۰۰۰	۳۵/۴
	جنگل‌های زیبا جهت گسترش فعالیت‌های گردشگری	۳/۲۸	۱/۱۴	۰/۰۰۰	۴/۵
	وجود منابع آبی کافی برای کشاورزی	۴/۲۸	۰/۷۰	۰/۰۰۰	۳۳/۶
	وجود منابع آبی برای پرورش آبزیان و گسترش شیلات	۲/۷۴	۱/۲۱	۰/۰۰۰	-۳/۹
	وجود کوهستان‌ها جهت گردشگری و انجام ورزش‌های زمستانی	۲/۷۳	۰/۹۹	۰/۰۰۰	-۵/۰
	وجود دریاچه زیبای جهت گردشگری، صیادی و ...	۳/۰۶	۱/۵۷	۰/۵۰۹	۰/۷
	وجود مراتع نسبتاً مناسب برای پرورش دام	۴/۴۷	۰/۶۸	۰/۰۰۰	۳۹/۴
	وجود خاک مناسب و حاصلخیز در اراضی کشاورزی	۴/۵۲	۰/۷۰	۰/۰۰۰	۳۹/۸
	وجود زمین‌های شیب دار و مناسب جهت ایجاد و گسترش باغات	۴/۳۸	۰/۷۳	۰/۰۰۰	۳۴/۷
	وجود مزیت نسبی منطقه در کشت محصولات چوبی چون توت‌فرنگی	۲/۵۲	۱/۱۶	۰/۰۰۰	-۷/۵
	موقعیت جغرافیایی مناسب روستا	۴/۰۶	۰/۷۴	۰/۰۰۰	۲۶/۳
اجتماعی	وجود نیروی کار جوان و فعال	۳/۶۶	۰/۷۹	۰/۰۰۰	۱۵/۳
	دسترسی به نیروهای متخصص و با تجربه در مریوان	۲/۹۳	۰/۸۹	۰/۱۲۳	-۱/۵

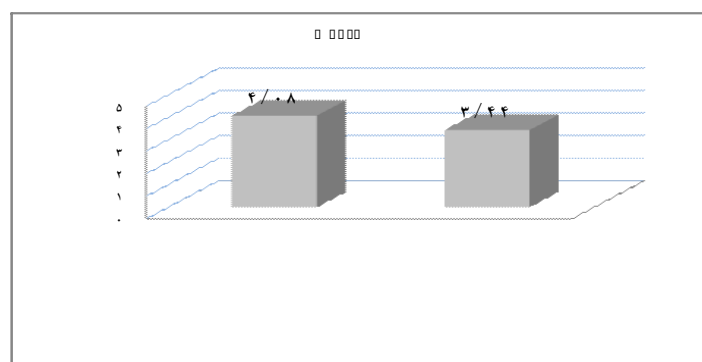
عوامل	توان(قابلیت)	میانگین	انحراف استاندارد	سطح معنی داری (Sig)	آماره t
	مشارکت زنان در فعالیتهای اقتصادی روستا(دامداری و ...	۴/۵۳	۰/۸۴	۰/۰۰۰	۳۳/۲
	وجود آداب و رسوم و فرهنگ محلی در منطقه جهت گردشگری	۳/۱۱	۱/۰۶	۰/۰۵	۱/۹
اقتصادی	وجود زیرساختهای مناسب در روستا جهت فعالیتهای اقتصادی	۳/۶۹	۰/۵۰	۰/۰۰۰	۲۵/۳
	دسترسی آسان به شهر مریوان و بازارهای آن	۳/۵۶	۰/۵۹	۰/۰۰۰	۱۷/۵
	وجود حجم مناسب محصولات باغی و دارای قابلیت تبدیل	۳/۴۳	۰/۵۵	۰/۰۰۰	۱۴/۴
موقعیت مرزی	نزدیکی به بازارهای مناسب (عراق) جهت عرضه محصولات کشاورزی	۴/۰۸	۰/۷۰	۰/۰۰۰	۲۸/۱
	دسترسی به مرز و بازارچه مرزی جهت صادرات محصولات تولیدی	۳/۴۴	۱/۱۰	۰/۰۰۰	۷/۳

با توجه به جدول ۵، نمره اکثر امکانات موجود به جز " وجود منابع آبی برای پرورش آبزیان و گسترش شیلات "، " وجود کوهستان ها جهت گردشگری و انجام ورزشهای زمستانی "، " وجود مزیت نسبی منطقه در کشت محصولاتی چون توت فرنگی " و " دسترسی به نیروهای متخصص و با تجربه در مریوان "، از متوسط بیشتر است و در همه آنها میانگین محاسبه شده از میانه نظری ۳ بیشتر بوده و همچنین سطح معنی داری آزمون (sig)، از ۰/۰۵ کمتر و مقدار آماره t عددی بزرگتر از صفر می باشد. بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد فرضیه صفر رد می شود و از نظر آماری می توان گفت که میانگین اکثر امکانات موجود (به جز " وجود منابع آبی برای پرورش آبزیان و گسترش شیلات "، " وجود کوهستان ها جهت گردشگری و انجام ورزشهای زمستانی "، " وجود مزیت نسبی منطقه در کشت محصولاتی چون توت فرنگی " و " دسترسی به نیروهای متخصص و با تجربه در مریوان (با سطح معناداری بالای ۰,۰۵)" در روستا جهت متنوع سازی فعالیت های اقتصادی، تاثیری متوسط به بالا دارد. همچنین همچنین سطح معنی داری آزمون (sig) در گویه های " وجود دریاچه

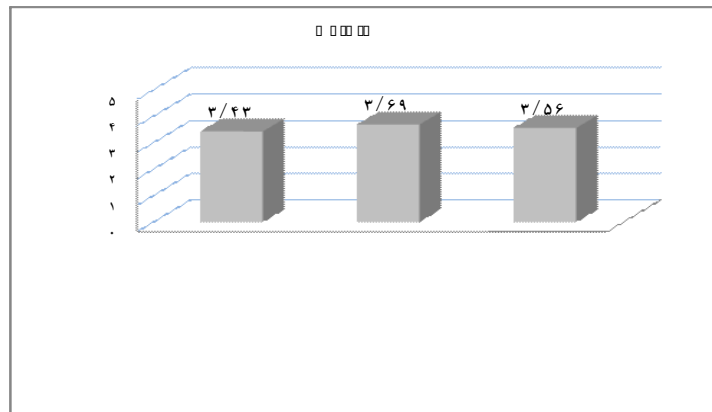
زریبار جهت گردشگری، صیادی " و " دسترسی به نیروهای متخصص و با تجربه در میوان از ۰/۰۵ بیشتر شده است و به عبارت دیگر معنادار نیستند. نمودار مربوط به میانگین بدست آمده برای هر یک از عوامل مربوط به آنها در شکل های ۴، ۵، ۶ و ۷ مشاهده می شود. مواردی که با رنگ قرمز مشخص شده میانگین کمتر از ۳ دارند.

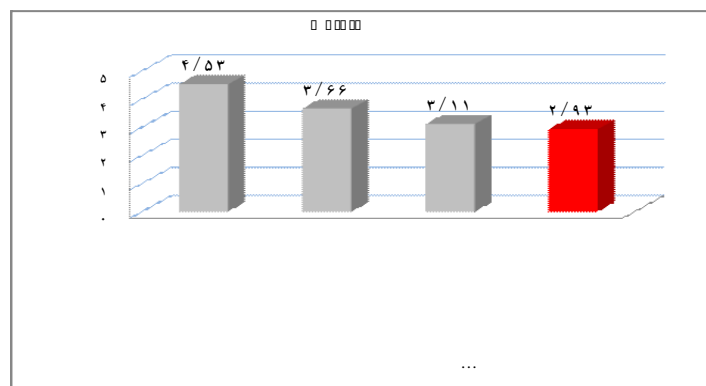
شکل ۵. مقایسه میانگین توان های محیطی منطقه

شکل ۶. مقایسه میانگین موقعیت مرزی منطقه

شکل ۷: مقایسه میانگین توان های اقتصادی منطقه

شکل ۸: مقایسه میانگین توان های اجتماعی منطقه

با انجام مراحل فوق، شاخص های برتر و موثر در هر یک از عوامل طبیعی (توان های محیطی)، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی در متنوع سازی اقتصاد روستایی مشخص گردید. در ادامه با استفاده از آزمون رتبه بندی فریدمن به بررسی رتبه اهمیت در هر یک از عوامل طبیعی، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی در متنوع سازی اقتصاد روستایی پرداخته می شود. فرضیه آزمون رتبه بندی فریدمن با توجه به فرضیه مورد آزمون در این پژوهش به صورت زیر می باشد.

H0: نمی توان بین عوامل مؤثر در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه اولویت بندی انجام داد.

H1: می توان بین عوامل مؤثر در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه اولویت بندی انجام داد.

لازم به ذکر است که منظور از عوامل مؤثر، عوامل طبیعی (توان های محیطی)، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی می باشد. رد فرضیه صفر (H_0) به این مفهوم است که می توان بین عوامل مؤثر در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه اولویت بندی انجام داد. پس از رد فرضیه صفر جهت اولویت بندی عوامل مؤثر در متنوع سازی اقتصاد روستایی از مقادیر مربوط به میانگین رتبه ها استفاده خواهد شد. نتایج آزمون در جداول شماره ۶ و ۷ نشان داده شده است.

جدول ۶. نتایج آزمون رتبه بندی فریدمن

آماره خی دو	سطح معنی داری (sig)
۱۵۰/۴۷	۰/۰۰۰

بر اساس جدول ۶، مقدار آماره خی دو برابر با ۱۵۰/۴۷ می باشد و سطح معنی داری آزمون برابر با ۰/۰۰۰ است که از ۰/۰۱ کمتر می باشد. بنابراین با اطمینان ۹۹ درصد فرضیه H_0 رد می شود. به عبارت دیگر می توان بین عوامل مؤثر در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه اولویت بندی انجام داد. به منظور اولویت بندی عوامل مؤثر در متنوع سازی اقتصاد روستایی از مقادیر مربوط به میانگین رتبه ها در جدول شماره ۷، استفاده می شود.

جدول ۷. میانگین رتبه عوامل مؤثر در متنوع سازی اقتصاد روستایی

میانگین رتبه	عوامل مؤثر در متنوع سازی اقتصاد روستایی
۳/۰۳	موقعیت مرزی
۲/۷۹	توان های محیطی
۲/۱۱	عوامل اقتصادی
۲/۰۷	عوامل اجتماعی

مطابق جدول ۷، میانگین رتبه برای عوامل " موقعیت مرزی " و " توان های محیطی " به ترتیب برابر با ۳/۰۳ و ۲/۷۹ می باشد که از سایر عوامل در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه، بیشتر است. بنابراین می توان گفت توان های محیطی و موقعیت مرزی، بیش از سایر عوامل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه نقش دارند و فرضیه تحقیق تأیید می شود.

۶. نتیجه گیری و پیشنهادها

اصولاً فعالیت اکثر روستاییان کشور، کشاورزی است. عدم وجود تنوع در فعالیت ها، یکی از ویژگی های این ساختار اقتصادی است. عدم وجود تنوع در فعالیت های اقتصادی روستاییان را می توان یکی از عوامل بسیار موثر در وجود بیکاری فزاینده، کمبود درآمد، مهاجرت روستاییان به شهرها، پایین بودن میزان تولید، عدم استفاده بهینه از منابع و مشکلات دیگر دانست که در نهایت موجبات ناپایداری روستاها را فراهم می کند. روستاهای مرزی شهرستان مریوان، با توجه به قرارگیری در نزدیکی مرز بین المللی عراق، دارای ویژگی های خاصی است که با دیگر نقاط روستایی متفاوت است. فعالیت های اقتصادی این روستاها همچنان سستی باقیمانده و تنوع چندانی در آنها مشاهده نمی شود. از گذشته تاکنون نیز با توجه به مرزی بودن این منطقه، ساکنان روستایی آن با انحاء مختلف به فعالیت قاچاق کالا مشغول بوده و از این طریق به کسب درآمد پرداخته اند. طی سالهای اخیر، با توجه به تشدید کنترل مرزها در کشور و انسداد فیزیکی مرز این منطقه، میزان قاچاق کالا به شدت پایین آمده و پیامدهایی مانند بیکاری و کاهش شدید درآمدهای ساکنان روستایی این منطقه را به دنبال داشته است. با توجه به اینکه جایگزینی برای این فعالیت غیرمجاز تعریف نشده است، باعث ضعیف تر شدن اقتصاد روستاییان شده است. این ساختار ضعیف اقتصادی موجب شده است که روستاییان این منطقه با مشکلات عدیده ای مواجه شده که در نهایت می تواند موجب کاهش جمعیت این روستاها و در نهایت تخلیه بسیاری از روستاهای این منطقه مرزی شود. به طور معمول تخلیه نواحی مرزی از جمعیت، نامنی را به دنبال داشته که اثرات آن حتی در سطح ملی نیز قابل مشاهده خواهد بود. لذا با توجه به بروز این مسائل، راهبرد متنوع سازی فعالیت های اقتصادی به عنوان راهبردی مناسب که بسیاری از اندیشمندان و سازمان های بین المللی از جمله بانک جهانی بر آن تأکید می کنند، جهت

تغییر این ساختار اقتصادی و حرکت به سمت توسعه پایدار اقتصادی در روستاهای این منطقه پیشنهاد می‌شود. نتایج تحقیق حاکی از:

- شغل اکثر پاسخگویان، کشاورزی می‌باشد که این نشان دهنده غلبه بخش کشاورزی در اشتغال و اقتصاد این منطقه و پایین آمدن شدید فعالیت قاچاق تحت تاثیر انسداد مرز است.
- مشخص شد که تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای منطقه، موجب افزایش فرصت‌های شغلی شده و در صورت ادامه این روند، موجب بهبود اشتغال روستایی خواهد شد.
- در نهایت عوامل موثر در متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی، در چهار دسته اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیت مرزی طبقه بندی شد که در نهایت برای روستاها، یک طبقه بندی از نظر عوامل موثر در متنوع سازی در روستاهای نمونه براساس نظرات پاسخگویان ارائه شد. میانگین رتبه برای عوامل " موقعیت مرزی " و " توان های محیطی " به ترتیب برابر با ۳/۰۳ و ۲/۷۹ بدست آمد که از سایر عوامل در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه، بیشتر است. بنابراین می‌توان گفت توان های محیطی و موقعیت مرزی، بیش از سایر عوامل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه نقش دارند. لذا لزوم توجه به این عوامل و برنامه ریزی برای آنها و نیز توجه بیش از پیش به این منطقه با توجه به اهمیت مناطق مرزی و لزوم حفظ جمعیت این مناطق جهت افزایش امنیت منطقه و کشور، به شدت ضروری به نظر می‌رسد. نتایج تحقیق با تحقیق پیراس و همکاران (۲۰۲۱) که اشاره کردند که کشاورزان تمایل به متنوع سازی فعالیت هایشان در خارج از مزرعه دارند، همخوانی دارد. چرا که در منطقه مورد مطالعه نیز، روستاییان با کاهش درآمد کشاورزی، به فعالیت های اقتصادی شان، تنوع داده اند. همچنین با توجه به اینکه تنوع بخشی در فعالیت های اقتصادی در منطقه باعث افزایش فرصت‌های شغلی شد، با نتایج تحقیق کریم زاده و همکاران (۱۳۹۵) که اشاره کردند در تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی موجب افزایش فرصت‌های شغلی شده است، همخوانی دارد. در ادامه پیشنهادات لازم ارائه می‌شود:

- ۱- بهبود راه های ارتباطی منطقه بویژه راه مرز بین المللی باشماق جهت صادرات محصولات.
- ۲- ارائه آموزشهای فنی و حرفه ای، ترویجی، غیرزرعی و ... به روستاییان برای ایجاد تنوع در فعالیت‌های اقتصادی و بهره‌گیری از روشهای نوین.

- ۳- گسترش فعالیت های گردشگری و ایجاد زیرساخت های مناسب برای آن بویژه در زمینه طبیعت گردی و گردشگری فرهنگی.
- ۴- توجه بیشتر دولت در برنامه های پنج ساله توسعه و اختصاص بودجه جداگانه به مناطق مرزی.
- ۵- ارائه تسهیلات و وامهای مختلف به روستاییان این منطقه جهت تنوع بخشی به فعالیت هایشان.
- ۶- ایجاد و تقویت تشکلهای تعاونی در این روستاها با توجه به عدم حضور این تشکل ها در آنها.
- ۷- توجه به گسترش فعالیت های صنایع دستی (مانند گیوه بافی) در روستاهای منطقه.

کتابنامه

۱. امینی، عباس، دهانی، میثم، و فیضی، شلیر (۱۴۰۰). ارزیابی تأثیر موقعیت مرزی بر پایداری توسعه در نواحی روستایی مورد مطالعه: مناطق روستایی بخش مرزی بَم پشت از توابع شهرستان سراوان، جغرافیا و توسعه بهار ۱۴۰۰ شماره ۶۲، صص ۲۹۴-۲۷۱.
۲. بانک جهانی (۱۳۸۴). راهبرد توسعه روستایی، رویکرد نوین بانک جهانی، تهران، موسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
۳. بهار، آلان، یوسفی، عبدالرحمن، و حمزه زاده، نیما (۱۳۹۸). نقش متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی در توسعه پایدار روستایی نمونه موردی: روستای خانقاه مهاباد. ششمین کنفرانس بین المللی مهندسی عمران، معماری و محیط زیست، ۲۹ خرداد ۱۳۹۸، استکهلم، سوئد.
۴. تقدیسی، احمد، کرمشاهی، سکینه، و شایان، محسن (۱۳۹۷). رویکرد متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در دستیابی به توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان دره شهر، جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۱، شماره ۲ - شماره پیاپی ۲، صص ۶۰۸-۶۲۲.
۵. توکلی، مرتضی، احمدی، شیرکو، و فاضل نیا، غریب (۱۳۹۵). تحلیل عوامل موثر بر معیشت روستایی (بررسی موردی: روستاهای شهرستان سردشت)، جغرافیا و برنامه ریزی سال بیستم زمستان ۱۳۹۵ شماره ۵۸، صص ۸۱-۶۳.
۶. جوان، ج، شایان، ح، نوغانی، م، قاسمی، م (۱۳۹۰). پایدارسازی جمعیتی سکونتگاههای روستایی شهرستان مشهد- باتاکید بر رویکرد متنوع سازی فعالیت های اقتصادی، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۶.

۷. سجاسی قیداری، حمدالله، صادقلو، طاهره و شکوری فرد، اسماعیل (۱۳۹۵)، سنجش سطح دارایی های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد)، پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال پنجم، شماره ۱، شماره پیاپی ۱۳، صص ۲۱۶-۱۹۷.
۸. شهرکی، محبوبه و شریف زاده، مریم، (۱۳۹۳)، ارزیابی جایگاه آبرزی پروری در معیشت پایدار کشاورزان شهرستان زاهدان، پژوهش های روستایی، دوره ۶، شماره ۱، صص: ۹۷-۱۱۶.
۹. عنابستانی، علی اکبر، طیب نیا، سیدهادی، شایان، حمید و رضوانی، محمدرضا (۱۳۹۳). فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۳، پیاپی ۱۰، صص ۸۷-۱۱۱.
۱۰. کریم زاده، حسین، ولایی و منافی آذر، رضا، (۱۳۹۵)، نقش تنوع بخشی به فعالیت ها در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان مرحمت آباد میانی، شهرستان میاندوآب)، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال ششم، صص: ۱۴۱-۱۲۹.
۱۱. کریمی، کبری و دهکردی، اسماعیل، (۱۳۹۴). بهره برداری از مراتع و لزوم متنوع سازی معیشت خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان ماهنشان)، پژوهش های روستایی، دوره ۶، شماره ۲، صص: ۳۶۸، ۳۴۳.
۱۲. محمدی، سعدی و شهبازی، سروه (۱۳۹۹). نقش تنوع فعالیتهای اقتصادی در کیفیت زندگی مهاجران بازگشته به روستاهامورد: روستاهای غرب شهرستان مریوان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال نهم، شماره سوم (پیاپی ۳۳، صص ۱۶۴-۱۴۱).
۱۳. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵.
۱۴. نجفی کانی، علی اکبر (۱۳۹۸). چالش ها و تنگناهای توسعه اقتصادی در نواحی روستایی مورد: روستاهای بخش داشلی برون شهرستان گنبدکاووس، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، پاییز ۱۳۹۸، شماره ۳ (پیاپی ۲۹)، صص ۱۵۱-۱۶۸.
۱۵. یاسوری، مجید و جوان، فرهاد (۱۳۹۴). تحلیل محدودیتهای تنوعبخشی اقتصاد روستایی مورد: دهستان اشکور علیا، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴، پیاپی ۱۳، صفحات ۱۹-۳۷.

16. Memon, Manzoor H., Ali, Muhammad, and Khalil, Samina (2020). Determinants of income diversification in flood-prone rural Pakistan, International Journal of Disaster Risk Reduction, Volume 50, November 2020, 101914, Pages 1-8.
17. Abbeam, Gideon Danso. Dagunga, Gilbert. And Ehiakpor, Dennis Sedem (2020). Rural non-farm income diversification: implications on smallholder

- farmers' welfare and agricultural technology adoption in Ghana, *Journal of Heliyon*, Volume 6, Issue 11, November 2020, Pages 1-11.
18. Asian Development Bank,(2011), Can Skill Diversification Improve Welfare in Rural Areas? Evidence from the Rural Skills Development Project in Bhutan, Natalie Chun and Makiko Watanabe, No. 260, ADB Economics Working Paper Series.
  19. Brower, c (2004). Sustainable development: Exploring the contradictions, New York:Methuen
  20. DÉMURGER, S., FOURNIER, M., YANG, W (2010). *Rural households' decisions towards income diversification: Evidence from a Township in northern China*. *China Economic Review* 21. 32-44.
  21. Ersado, Lire (2006). *Income diversification in Zimbabwe: Welfare implications from urban and rural areas*, World Bank policy research working paper 3964.
  22. Mosley, (2002), Sustainable development: differing perspectives of ecologists' and economics and relevance to LDCS, world development.
  23. Nguyen, Huy Quynh (2017). Analyzing the economies of crop diversification in rural Vietnam using an input distance function, *Agricultural Systems*, Volume 153, May 2017, Pages 148-156
  24. Piras, Simone, Botnarenco, Svetlana, Masotti, Matteo and Vittuari, Matteo (2021). Post-Soviet smallholders between entrepreneurial farming and diversification. *Livelihood pathways in rural Moldova*, *Journal of Rural Studies*, Volume 82, February 2021, Pages 315-327.
  25. Ray D. Bollman, *Supplementary Planning Guidance on Rural Diversification*, March 2003.